

RACIONÁLIS ÉS IRRACIONÁLIS DÖNTÉSEK A FIATALOK GYERMEKVÁLLALÁSÁBAN

2000 ÉS 2016 KÖZÖTT

[DOI 10.35402/kek.2021.3.2](https://doi.org/10.35402/kek.2021.3.2)

Absztrakt

Egy társadalom fennmaradásának egyik fontos alapköve önnön fizikai reprodukciójának biztosítása, azonban a termékenységi arányszámok alapján erre Európa országainak többsége – benne Magyarország – erre az 1980-as évektől kezdődően nem képes. A tanulmányban a racionális döntésmélet és annak kritikai elméletei segítségével szeretnénk a magyar fiatalok alacsony gyermekvállalási hajlandóságának okait megvizsgálni. Hipotéziseink szerint a célracionális és értékrationális, illetve a racionális és irracionális cselekvési mintázatok alapvetően meghatározzák a fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos döntéseit. A tanulmányban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív kutatások adatbázisait felhasználva longitudinálisan vizsgáltuk a magyarországi 15-29 éves fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos tervezett döntéseit. Eredményeink szerint a fiatalok között nőtt a gyermektelenek és a tanulmányaikat befejezők aránya; nőtt a tervezett gyermekszám, a nagycsaládot tervezők és a három éven belül gyermeket tervezők aránya; csökkent az anyagi okok és a lakáskörülmények miatt gyermekvállalást nem tervezők aránya. A fiatalok szerint a gyermekvállalás a boldogságot és az emberi kapcsolatokat pozitívan befolyásolja, míg az anyagi helyzetre, a szexuális életre, a tanulásra, a karrierre és a szabadidőre nincs hatással. Klaszterelemzésünk csoportjai eltértek a tervezett gyermekszámában, a három éven belül tervezett gyermekszámában és a nemek arányaiban, valamint gyermekvállalási terveik relatív racionalitásában.

Abstract

An important aspect for the survival of a society is to ensure its physical reproduction, which, however, the majority of European countries, including Hungary, have not been able to achieve since the 1980s, measured by birth rates. In this study we would like to investigate the reasons for the low willingness of Hungarian young to have

children with the help of rational choice theory and its critical theories. According to our hypotheses, both value rational and irrational actions basically determine young people's decision to have children. In the study, we investigated the planned childbearing decisions of young people aged 15-29 in Hungary longitudinally, using the databases of the Youth 2000, the Youth 2004, the Youth 2008, the Hungarian Youth 2012 and the Hungarian Youth Research 2016. Our results show an increase in the proportion of young people without children and with completed studies; an increase in the proportion planning to have children, those planning a large family, and those planning a child within three years; a decrease in the proportion not planning to have children for financial and housing reasons. According to young people, having a child has a positive effect on happiness and human relationships, while it has no effect on financial status, sex life, learning, career and leisure. The groups in our cluster analysis differed in the number of children planned, the number of children planned within three years, and the proportions of the sexes, as well as the relative rationality of their childbearing plans.

Bevezetés

Az 1980-as évektől kezdve Magyarországon és Európa országainak többségében napjainkig is tartó alacsony pályára álltak a születési arányszámok, melynek eredményeként hazánkban és Európában is csökken a társadalmak népessége. Egy társadalom fennmaradásának a legtágabb értelemben vett kultúrájának átadásán túl szüksége van a társadalmának a legalább stagnáló számot mutató tagjaira, akiknek ezt az eszmeiséget átadja. Így a kultúrák továbbéléséhez a társadalom fizikai értelemben vett reprodukciójára is szükség van. A tanulmányban a racionális döntésméletnek (a továbbiakban RDE) és annak kritikai elméleteinek segítségével szeretnénk a fiatalok gyermekvállalási döntéseit elméleti keretbe ágyazni. Ehhez először is a RDE filozófiai

alapjaihoz, az utilitarizmus racionalitásához térünk vissza. Aztán a RDE kezdeteiről, a társadalomtudományokban elfoglalt dominanciájáról, és a közgazdaságtan racionálisan cselekvő emberképéről írunk. A RDE-tel szemben számos kritika született (Durkheim 1978; Weber 1987), melyek árnyalják a racionálisan döntő ember képét. A kritikák sora, az empíriával nehezen összeegyeztethető elméleti keretek életre hívtak egy új tudományágat a közgazdaságtanon belül, a viselkedési közgazdaságtant, mely abból indul ki, hogy az emberek irracionálisan cselekszenek a döntéseik többségében (Simon 1982; Kahneman 2012; Thaler 2016). Az elméletek bemutatása után a gyermekvállalást is értelmezzük a racionális és irracionális döntések keretrendszerében. A kutatásunkban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív adatbázisait használtuk, és az SPSS program segítségével elemeztük az adatokat. Az adatbázisok a magyarországi 15-29 éves fiatalokat reprezentálják. A korcsoport sajátosságai miatt elsősorban a fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos terveit tudtuk elemezni, és nem a tényleges tapasztalataikat. Az empíria során bemutatjuk a fiatalokon belül a gyermektelenek és a tanulmányaikat befejezők arányát, a tervezett gyermekszámokat, a gyermekvállalási hajlandóság hiányának okait, a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatásait. A gyermekvállalást számos egyéb tényező befolyásolhatja (munkavállalás, párkapcsolat, szülői ház elhagyása), melyeket jelen tanulmányban nem vizsgáltunk. Az életaspektusokat klaszterelemzéssel tovább elemeztük, és 2012-ben és 2016-ban is a fiatalokat jól jellemző négy-négy csoportból álló klasztereket kaptunk. A klasztercsoportokat összevetjük a tervezett gyermekszámokkal és a demográfiai háttérváltozókkal, hogy minél jobban kirajzolódjon a gyermekvállaláshoz hasonló hozzáálló fiatalok képe. Végül egy relatív racionalitás arányszámot hozunk létre az életaspektusok értékelése és a tervezett gyermekszám felhasználásával, és összevetjük a klaszterekkel.

A racionális és irracionális döntésméletek

A racionális döntésmélet filozófiája

A racionális döntésmélet (a továbbiakban RDE) filozófiai megalapozottsága az utilitarizmuson (haszonelvűségen) nyugszik. Francis Hutcheson skót filozófus a 18. században kifejtette a társadalmi

hasznosság elvét. Az elv szerint társadalmilag anélkül hasznosabb egy cselekedet, beavatkozás, minél nagyobb boldogságot okoz minél több embernek. Jeremy Bentham a 18. század végén erre a jól interpretálható elvre egy egész elméletet épített, az utilitarizmust. Szerinte minden emberi cselekedet egy célra irányul, a boldogságra, az öröme – vagy ennek ellentéte, a szenvedés elkerülésére, így ez alapján az egyének, a társadalmak vagy a mindenkorri hatalom cselekedetei is összemérhetőek egymással. A cselekedeteknél azt az összörömet kell mérni, amit az az egyének és másoknak okoz. Ebből logikusan következik Bentham szerint, hogy a legjobb cselekedet az, ami a legtöbb örömet okozza a legtöbb embernek. A hasznos, azaz a helyes, pedig – mind egyéni és mind társadalmi szinten is – az öröm, a jó a maximalizálására való törekvés. Bentham koherens elméletét bővítette ki John Stuart Mill (Mill 1980; Bujalos 2005; Bujalos 2007; Bencze 2020).

Mill azonban nem elégedett meg a mennyiségi szemlélettel, egy minőségi szemlélet beemelésével bővítette ki az utilitarizmus elméletét. Szerinte ugyanis nem mindegy, hogy mi a boldogság, az öröm forrása, ugyanis vannak ennek értékesebb és kevésbé értékes fajtái is. Mill újítása a minőségi szemponttal az egyéni és társadalmi cselekedetek megítélésében egy teljesen új dimenziót hozott, azonban egyúttal csökkentette is az eredeti, csupán mennyiségi elv koherens voltát (Mill 1980; Bencze 2020).

A RDE szempontjából lényeges az utilitarizmus igazságosság-felfogásával is foglalkoznunk. A kiinduló elvből kiolvashatjuk, hogy a haszonelvűség szerint az az igazságos, ami a legnagyobb örömet okozza a legtöbb embernek. Annak ellenére, hogy Mill hangsúlyozza az egyén személyes preferenciáinak az elsődlegességét a külső preferenciákkal szemben, mégis a többség akaratának a legitimitásjaként értelmezhetjük az elvből következő igazságosság-felfogást: ami a többség számára jó, az egyben igazságos is, azaz az a helyes cselekvés. Az utilitarista értelmezés szerinti emberkép szabadon cselekszik, ugyanis ez a boldogság egyik alapfeltétele; másokkal egyenlő, ugyanis a mennyiségi szemléletben minden ember egynek számít; a társadalom által legitimáltan, helyesen keresi a lehető legnagyobb boldogságot és örömet az életében; mindaddig míg a cselekedete nem ütközik a többség akaratába, azaz nem csökkenti az esélyét a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb boldogságának. Látható, hogy az utilitarizmus szerint racionális az a cselekedet, ami az egyetlen emberi célra, a

boldogságra irányul; viszont ez csak addig áll fenn, amíg nem csökkenti a társadalom összboldogságát. Ha az egyén cselekedete eléri ezt a pontot, onnantól a társadalmi megítélése a helyesből helytelenre vált, a legitimből az illegitimbe, az igazságosból az igazságtalanba; azaz továbbvitele már a társadalom ellenállását fogja kiváltani, ami a cselekedetet a racionálisból az irracionálisba viszi át (Mill 1980; Bencze 2020).

A racionális döntésemélet

A RDE a nyolcvanas években az amerikai szociológia elméleti irányzatának középpontjába került. Maga az elmélet az ezt megelőző évtizedben alakult ki elsősorban a közgazdaságtan berkein belül (Róna-Tas 1991). A RDE az elmúlt évtizedekben az amerikai szociológiától elindulva globálisan a társadalomtudományok meghatározó elméletévé vált. A RDE modellje népszerűségét leginkább két tényezőnek köszönheti, az egyik az interdiszciplináris jelleg, mely a társadalomtudományokban széles körben alkalmazhatóvá teszi. A másik, hogy a leegyszerűsített emberképével a természettudományoktól vágyott abszolút törvényszerűségek elméleti felállításának esélyét növeli. A természet törvényszerűségeihez hasonló determinisztikussággal ruhazza fel a piac törvényszerűségeit, melyeket a piac láthatatlan mechanizmusai által irányított kapitalista gazdasági alapokon működő társadalom tagjainak be kell tartania (Babbie 2008; Tódor 2019). Az elmélet a szociológiában is dominánssá vált annak ellenére, hogy erősen individualista jellege távol áll a szociológia klasszikus módszertani felfogásától. Ennek ellensúlyozására a szociológia a mikroszintű társadalmi cselekedeteket igyekszik tágabb társadalmi cselekvésekként értelmezve makroszintű társadalmi jelenségeket magyarázni a RDE segítségével (Róna-Tas 1991).

A fentiek fényében nem meglepő, hogy az elmélet kiindulópontja a közgazdaságtan emberképe, a homo oeconomicus, aki döntéseit racionális mérlegelés útján hozza, miközben folyamatosan a befektetéseit, a hasznait, a szűkös erőforrásait tartja szem előtt a haszon maximalizálását célul kitűzve (Andorka 2006; Némedi 2008). A RDE elmélete módszertani individualizmusának középpontjában az önérdekkövető, vágyai által hajtott, ezeknek megfelelően racionálisan cselekvő egyén áll, aki folyamatosan gyűjti az információkat annak érdekében, hogy a hasznukat maximalizálni tudják. A

RDE megkülönböztet parametrikus és stratégiai döntési szituációkat. Előbbi eset egyetlen szereplő döntési helyzetét vizsgálja egy légüres térben, ahol a döntés nincs hatással a környezetére. Az utóbbi esetben pedig többszereplős a döntési helyzet, ahol a döntések és a környezet kölcsönhatásban állnak egymással. A kétszereplős döntési szituációk a játékelméletek hatáskörébe tartoznak, melyek rámutatnak arra, hogy az egyén racionális cselekedete, a vártnál rosszabb eredményű helyzete a környezet visszahatásai miatt következik be. A többszereplős játékok fokozatos kibővítéséhez pedig eljutunk a RDE társadalomelméletéhez, melynél a társadalom minden tagja része a többszereplős játéknak, ahol az egyének makroszintű cselekedeteinek folyamatosan megfigyelhetők a makroszintű következményei. Ennek klasszikus példája a piac, és annak működése (Farkas 2006; Némedi 2008).

Jon Elster kétféle racionalitás értelmezéséről beszél. Az egyik értelmezés a racionalitás leíró felfogása. A másik a normatív értelemben vett racionalitás, mely az adott körülmények között az adott célnak a leoptimálisabb elérését jelenti. Ez az értelmezés nem foglalkozik a cél mibenlétével, hasonlóan az utilitarizmus pusztán mennyiségi szemléletéhez, a minőségi szemléletet kiiktatja. Ha minden emberi cselekvést eleve racionálisnak fogunk fel, azzal az empirikus kutatások számára létrehozunk egy használhatatlan fogalmat, ugyanis így a falszifikációval szemben teljességgel megvédtük. Ezért a racionalitást mint az emberi cselekedetekkel szemben felállított viszonyítási pontot alkalmazhatjuk. Ezeket a kritériumokat „a priori” kell meghatározni, mellyel az egyéni cselekedetek racionalitása – vagy irracionálisitása – és ezek társadalmi mintázata a későbbiekben értelmezhető (Elster 1991; Róna-Tas 1991).

A racionális döntésemélet kritikája

Arra a lehetőségre, hogy az emberek nem racionális cselekvők, legalábbis nem biztos, hogy minden esetben azok, több korábbi gondolkodó is felhívta a figyelmet. Durkheim szerint az racionális önérdeket felülírhatják a társadalmi normák, melyeket társadalmi tényeknek nevez. Ezen cselekvésmódnak a fő jellegzetessége, hogy az egyénen kívül létezik, kényszerítő erővel hat, áthagyományozódik az emberekre, így független, önálló léttel bír. A társadalmi tények olyan nyomást helyezhetnek az egyénre, melynek hatására az önérdéke, azaz racionalitása ellenére is cselekedhet (Durkheim 1978;

Némedi 2008). Erre a lehetőségre a későbbiekben Lindenberg is utalt újító emberképében, melyben a közgazdaságtan és a szociológia emberképének egyesítésére tett kísérletet. A homo oeconomicus racionális, tájékozott, fogyasztás- és célorientált ember, aki a hasznát igyekszik maximalizálni. Ezzel szemben a Durkheim által elképzelt emberkép, a homo sociologicus normaorientált, konformista és szerepjátszó, aki ennek megfelelően hajlamos a közgazdaságtan nézőpontjából az irracionális cselekvésekre. A közgazdaság emberképe alkalmasabb a nagy elméletek kidolgozására, de sebezhetőbb a mindennapi tapasztalok által; a szociológia emberképe kevésbé alkalmas nagy elméletek kidolgozására, viszont az empirikus kutatásoknak jó alanya. Lindenberg homo socio-oeconomicus emberképe racionálisan cselekszik, de jóllétében, azaz cselekedeteinek mintázatában szerepet kap a társadalmi elismertsége is. A társadalmi elismertség mértéke a társadalmi elvárásokkal, normákkal, értékekkel szembeni megfelelés. Tehát az egyén racionálisan dönt, de a döntési alternatíváit behatárolja az adott társadalom norma- és értékrendszere. Különböző cselekvéseknél ezek a társadalmi elvárások különböző súlyban korlátozzák az egyén racionális döntéseit (Lindenberg 1985; Andorka 1991; Vicsek 2000).

Weber a célracionális cselekvés mellett – ami leginkább megfeleltethető a RDE emberképének cselekedeteivel – három másik cselekvési mintázatra is felhívja a figyelmet: értékracionális, emocionális és tradicionális. Ezek közül az első kettőt Weber a racionális cselekvések közé sorolja, a második kettőt pedig az irracionális cselekvések közé. Az emocionális és a tradicionális cselekedetekenél nem beszélhetünk racionalitásról, mérlegelésről – az adott cselekedetet az egyén vagy az érzelmei által vezérelve hajtja végre, vagy mindennapi rutinoktól, berögzülésektől észrevehetetlenül mozgatva. Az értékracionális cselekvésben már szerepel a mérlegelés, a racionalitás, de azt szűk keretek közé szorítja egy etikai, vallási vagy egyéb másfajta értékbe vetett hit, elhivatottság. Ez a cselekvési minta feleltethető meg leginkább a Durkheim által kifejtett társadalmi tények által irányított emberi cselekvéseknek, illetve a Lindenberg által leírt társadalmi elismertségre törekvő emberi cselekvéseknek. A célracionális cselekvés pedig a RDE egyetlen cselekvési módja, mely mentes a társadalmi befolyásoltságtól, az érzelmeiktől és az önvezérelt rutinoktól (Weber 1987; Tódor 2020).

Webert követve Harsányi és Sen is a viselkedési indítékok szélesebb spektrumát vázolta fel.

Harsányi megkülönbözteti a szubjektív és az etikai preferenciát. Előbbi a saját érdekek mentén történi racionális döntés, az utóbbi személytelen társadalmi mérlegelések útján hozott döntés. Sen az emberi cselekedeteket az indítékok szerint csoportosította. A célracionális cselekvést ennek megfelelően az önzés vezérli. A másik két szándék a szimpátia és az elkötelezettség. Előbbit a szeretet, utóbbit erkölcsi elvek motiválják. Az erkölcsi elvek mentén véghez vitt cselekedetek a weberi értékracionális cselekedeteknek feleltethetőek meg leginkább; míg a szeretet vezérelte az emocionális cselekedeteknek (Harsányi 1955; Sen 1982; Andorka 1991).

A fentiekből látszik, hogy a RDE modelljének embere tisztában van azzal, hogy mik az érdekei, mik a vágyai, ezeken keresztül mik a céljai, és az erőforrásait ezeknek megfelelően tudja racionálisan mozgósítani, miközben információgyűjtéssel igyekszik ezeket az érdekeket, vágyakat, célokat, hasznokat folyamatos felülvizsgálni. Arra, hogy ez mennyire megterhelő a modern kor emberének, Gerhard Schulze élménytársadalom elméletében hívta fel a figyelmet (Schulze 2000). Az egyetemes emberi fejlődés eredményeként a XX. század második felére kialakult nyugati társadalmakat nevezik Schulze élménytársadalmaknak, melynek az a jellemzője, hogy a tagjai az élet nehézségeit egyre kevésbé az eszközök síkján élik meg, helyette az értelem síkján ütköznek problémákba. A „hogyan csináljam” kérdés pragmatikusságát felváltotta a „mit is csináljak egyáltalán” kérdés filozofikussága. Az ember cselekedetei az élménytársadalmakban a szépre irányulnak, amely törekvés behelyettesíthető az utilitarizmus boldogságra törekvésével, ami a RDE esetében az egyéni célok racionális elérésének szentségéig vezetett. Az élmények szisztematikus keresése az élményracionális. A szép élmény megélése egyrészt a benyomástól, a helyzettől, azaz a külső tényezőktől függ; másrészt az eredeti élmény feldolgozásától, ami az alanyi meghatározottság és a reflexió függvénye. A végső élmény szépsége, azaz az egyén boldogsága ennek a három elemnek az együtteséből alakul ki, melyhez fontos, hogy az egyén ismerje önmagát, milyen helyzetekre hogyan reagál, és ezek hogyan változnak az idők folyamán. Az élménytársadalom embereit tehát hajtja az élmények utáni vágy, mely az élmények szisztematikus kereséséhez vezet, ami az élmények során egy folyamatos önreflexióba csap át. Tehát az élménytársadalmak tagjai is racionális cselekvők, viszont e racionalitás bonyolultságára, számtalan buktatójára és nehézségére Schulze is felhívta a figyelmet (Schulze 2000).

Amint látjuk a RDE emberképét számtalan kritika érte abban az összefüggésben, hogy az egyének nem minden esetben cselekszenek racionálisan, és a cselekedeteiknek más motivációi is lehetnek a pusztán racionalitáson túl. Az utóbbi időszakban azonban a RDE kritikáinak egy új generációja jelent meg, amely nem csupán azt mondja, hogy az emberek nem mindig cselekszenek racionálisan, hanem azt mondja, hogy kifejezetten irracionálisan cselekszenek a döntéseik többségében.

Az irracionális döntésméletek

A kritikák hatására a közgazdaságtannak kialakult egy önálló területe, a viselkedési közgazdaságtan, mely a klasszikus közgazdasági emberkép irracionálisára hívja fel a figyelmet. Simon elméletében az emberi racionalitás korlátozottságát hangsúlyozta. A RDE és a gyakorlatban megfigyelhető döntések közötti diszharmonia vizsgálatából született a korlátozott racionalitás hipotézise. Simon elmélete szerint az emberek racionálisan döntenek, de a képességeik és az információik az esetek nagy részében nincsenek meg ehhez. Egy racionális döntésnek számos előfeltétele van: alternatívák ismerete, alternatívák jelenlegi és jövőbeni várható értékeinek ismerete, külső események bekövetkezésének valószínűsége, alternatívák összevetése a hasznosság konzisztens mércéjével. Ezeknek előfeltételek teljességéhez a legkritikább esetekben férnek hozzá a döntéshozó egyének. És még ha hozzá is férnek, a racionális döntésüket még mindig befolyásolhatják társadalmi normák és tanult rutinok. Az egyének mégis döntenek, mégpedig korlátozottan racionálisan – Simon elmélete szerint. Ezeknek a döntéseknek két mechanizmusuk van: a heurisztikus keresés és a megelégedésre való törekvés. A keresés a választható alternatívák felkutatását jelenti a hasznosság maximalizálását mellőzve egy előzetesen kialakított aspiráció mentén, mely az elfogadható alternatívák körét határolja be. Az előzetes aspiráció a megelégedésre való törekvés erősségét határozza meg. Az aspirációs igényszintek a keresés folyamán változhatnak az alternatívák felkutatásának a tapasztalatai szerint (Simon 1982; Hunyadi 2003).

Kahneman elméletében a közgazdaságtan racionális, önző és állandó preferenciákkal rendelkező emberéről bizonyította be empirikus adatokkal, hogy a legkevésbé racionális, nem mindig önző és a preferenciái változók. Elméletében lassú és gyors gondolkodásnak nevezi a döntések két típusát.

Gyors gondolkodás által született döntésnek nevezi azt a döntéshozó folyamatot, mely ösztönszerű, akaratlan, intuitív, érzelmes és gyorsan, könnyedén megszületik. A lassú gondolkodás után született döntések pedig racionálisak, tudatosak, megfontoltak, de lassabban és nehezen formálódnak meg. A gyors gondolkodás az élet számos területén hasznos, ahol gyors, gyakori, automatikus, érzelmi döntéseket kell hozni, és nem baj, ha azok sztereotipizáltak és tudattalanok. A lassú gondolkodásnak szintén megvan a felségterülete a ritka, kalkulálható döntéseknél, ahol szükséges logikus és tudatos döntést hozni, amire van ideje a döntéshozó egyénnek. Mindkét döntéshozási mechanizmus releváns az egyének életének különböző aspektusaiban. Kahneman szerint azonban a felgyorsult világunkban egyre többször alkalmazzák az emberek a gyors gondolkodást olyan esetekben is, amikor a lassú gondolkodásra lenne szükségük, ami pedig irracionális döntések sorozatához vezet. Elméletében heurisztikáknak nevezi a döntéshozatalt megkönnyítő, felgyorsító eszközöket, melyek nélkül nem volna lehetséges gyors gondolkodással döntéseket hozni. Azonban ezeknek a heurisztikáknak a használatával gyakran, kiszámítható valószínűséggel, szisztematikusan hibáznak, azaz irracionális döntést hoznak (Kahneman 2012).

Thaler és Sunstein elméletében szintén az irracionális emberi döntések kerülnek fókuszba, melyek a torzítások hatására térnek el a racionalitástól és ez az élet különböző területein bekövetkező hibás döntésekhez vezet. Abból indulnak ki, hogy az emberek tévednek döntéseik során, viszont az emberi gondolkodás hibáinak felismerésével lehet olyan társadalmi, gazdasági, politikai környezetet teremteni, melyben a hibás döntéseket nehezebb meghozni, így az egyének jobb döntéseket hozhatnak az egészségükkel, a pénzükkel vagy a boldogságukkal kapcsolatban (Thaler – Sunstein 2011).

Thaler is kritikusan áll a közgazdaságtan racionális emberképéhez, szerinte ugyanis előfeltevései nehezen teljesíthetők egy átlagember számára. A döntéseket megelőző optimalizálási folyamatok gyakran megoldhatatlanul nehezek, miközben számos torzítást tartalmazhatnak. A RDE emberképe önuralommal rendelkezik, míg Thaler szerint ez az emberekre csak korlátozottan igaz, gyakran az önuralom hiánya jelentkezik az egyének döntéseiben. Thaler számos egyéb torzításra felhívja a figyelmet, ami az irracionális irányába viszi el az emberek racionálisnak szánt döntéseit (tehetetlenség, veszteségelkerülés, jelenközpontúság, előretérvezés hiánya, a hasznosság túlméretezése, túlzott

optimizmus, a változáskereső, élvezetspecifikus, büntudatra való hajlam, kognitív szempontból korlátolt), és a közgazdaságtan doktrínái szerint rendbontóknak minősülnek. Thaler szerint azonban a rendbontók a többség, és a racionálisan döntők a

kisebbség, ezért a közgazdaságtannak át kellene alakítania az emberképét a viselkedési közgazdaságtan emberképének hasonlatosságára (Thaler 2016). A bemutatott racionális és irracionális cselekvési mintázatokat az 1. táblázatban foglaljuk össze.

	Racionális cselekvés	Irracionális cselekvés
RDE	homo oeconomicus: önérdekkövető, racionálisan cselekvő, információgyűjtő, haszonmaximalizáló	homo oeconomicus: nem cselekszik irracionálisan
Utilitarizmus	az egyén keresi a lehető legnagyobb boldogságot és örömet az életében	az egyén a társadalom összboldogságát támogatja a saját boldogságának rovására
Durkheim	az egyén racionális önérdekek szerint cselekszik	a társadalmi tények olyan nyomást helyezhetnek az egyénre, melynek hatására az önérdeke, azaz racionalitása ellenére is cselekedhet
Lindenberg	a homo socio-oeconomicus emberképe racionálisan cselekszik	a homo socio-oeconomicus jóllétében, azaz cselekedeteinek mintázatában szerepet kap a társadalmi elismertsége is (elvárásokkal, normákkal, értékekkel szembeni megfelelés)
Weber	célracionális cselekvés	értékracionális, emocionális és tradicionális cselekvések
Harsányi	szubjektív preferencia (a saját érdekek mentén történt racionális döntés)	etikai preferencia (személytelen társadalmi mérlegelések útján hozott döntés)
Sen	a célracionális cselekvést az önzés vezérli	a szimpátián alapuló cselekvést a szeretet, az elkötelezettségen alapulót az erkölcsi elvek motiválják
Schulze	az élménytársadalom embere élményracionálisan cselekszik, azaz szisztematikusan élményorientált	az élményracionális cselekvést torzíthatják az egyén önismereti hiányosságai (alanyi meghatározottság, reflexió és ezek folyamatos változásainak nyomon követése)
Simon	az emberek racionálisan döntenének, de a képességeik és az információik az esetek nagy részében nincsenek meg ehhez	az emberek korlátozottan racionálisan cselekszenek (heurisztikus keresés, megelégedésére való törekvés)
Kahneman	lassú gondolkodás (racionális, tudatos, megfontolt, de lassabban és nehezen formálódik)	gyors gondolkodás (ösztönyszerű, akaratlan, intuitív, érzelmes és gyorsan, könnyedén megszületik)
Thaler	a közgazdaságtan racionális emberképének előfeltevései nehezen teljesíthetők egy átlagember számára	az irracionális emberi döntések kerülnek főszerepbe, melyek a torzítások hatására térnek el a racionalitástól és ez az élet különböző területein bekövetkező hibás döntésekhez vezet

1. táblázat: Racionális és irracionális cselekvési mintázatokat

A gyermekvállalás mint racionális és irracionális döntés

Az emberiség történetében sokáig az a demográfiai modell volt a meghatározó, hogy magas születésszám mellett magas volt a halálozás is. A

modernitás, a technológiai fejlődés elhozta azt a korszakot, amikor egy gyermek születését már nem a sors kegyének tekintik az emberek, hanem a gyermekvállalást tervezik és ütemezik. Ez egy új demográfiai modellt eredményezett, melynél alacsony születésszámmal alacsony halálozás párosul.

A gyermekvállalás ma már egy döntés, melynél az emocionális szempontok mellett komoly szerepet kapnak a racionális aspektusok is (Livi-Bacci 1983).

A RDE emberképe, a homo oeconomicus gyermekvállalása tekintetében racionálisan dönt, önérdékét követve, az információk begyűjtését követően, a hasznait maximalizálva. Eszerint a gyermekvállalásnak és a gyermek felnevelésének racionálisan a (nem csak anyagi) befektetéseket és a hasznokat mérlegelve meg kell térülni és a nyereség oldalára kell billennie a mérleg nyelvének. Máskülönben az egyének nem a közgazdasági emberkép alapján cselekednének. Az utilitarizmus embere a gyermekvállalás mellett dönt, ha úgy gondolja, hogy ez számára örömet fog jelenteni, és az adott társadalom összboldogságát ezzel nem csökkenti. Durkheim és Lindenberg emberképe alapján a gyermekvállalásnál a racionalitást felülírja az a társadalmi tény illetve elismertségre való törekvés, hogy az egyének, mint a társadalom tagjának kötelessége önmagát fizikailag is reprodukálnia a társadalom fennmaradásához. Ez az erős közösségi nyomás pedig a gyermekvállalásra ösztönheti az embereket, még ha ez a racionális önérdékükkel ellentétes is. Weber emberképe a célracionalitás mellett értékracionálisan, emocionálisan és tradicionálisan is cselekszik a társadalomban. A gyermekvállalás a pusztá célracionalitáson túl mindhárom utóbbi cselekvési mintával magyarázható. Harsányi esetében szubjektív preferenciák (saját érdek) mellett az etikai preferenciák (társadalmi érdek) is szerepet játszhatnak a gyermekvállalásban. Sen szerint a gyermekvállalást az önzés, a szeretet és az erkölcsi elvek is motiválhatják. Schulze élménytársadalmának embere akkor dönt a gyermekvállalás mellett, ha az élményracionálitása ezt diktálja, azaz úgy érzi, hogy az előzetes alanyi meghatározottsága és a gyermekvállalására adott későbbi reflexiói jó élményekhez fognak vezetni, és ezek a jövőben sem fognak megváltozni.

A viselkedési közgazdaságtan gondolkodói szerint pedig egyáltalán nem kell csodálkoznunk akkor, ha a RDE alapján nem lehet magyarázni bizonyos társadalmi cselekedeteket, mint például a gyermekvállalást, mert az emberek nem mindig cselekszenek racionálisan, hovatovább a legritkább esetekben cselekszenek racionálisan az életük során. Simon elméletét alapul véve az emberek racionalitása a gyermekvállalásban is megmutatkozna, de ebben az esetben sincsenek meg a megfelelő információik és az ezek feldolgozásához szükséges képességeik a racionális döntéshez, ezért végül a

heurisztikus keresés és a megelégedésre való törekvés mechanizmusaival döntenek korlátozottan racionálisan. Kahneman szerint a világ felgyorsulása miatt egyre gyakrabban hagyatkoznak az emberek a gyors gondolkodásra olyan esetekben, amikor a lassú gondolkodásra lenne szükség, és hoznak gyorsan ösztönszerű, akaratlan, intuitív, érzelmes és sok esetben hibás döntéseket, akár a gyermekvállalás kapcsolatban is. Thaler elmélete nyomán a gyermekvállalási döntés meghozatalának racionalitást megkövetelő feltételei nehezen teljesíthetőek, ezért az emberek irracionálisan döntenek az élet ezen területén is, melyek a torzítások hatására gyakran lehetnek hibásak.

A magyarországi fiatalok gyermekvállalási hajlandósága 2000 és 2016 között

A továbbiakban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív adatbázisait felhasználva fogjuk bemutatni azt, hogy hogyan változott a magyarországi 15-29 éves fiatalok gyermekvállalási hajlandósága, és az eredményeket összekapcsoljuk a RDE és az elméleti részben bemutatott irracionális döntésmélet modelljeivel.

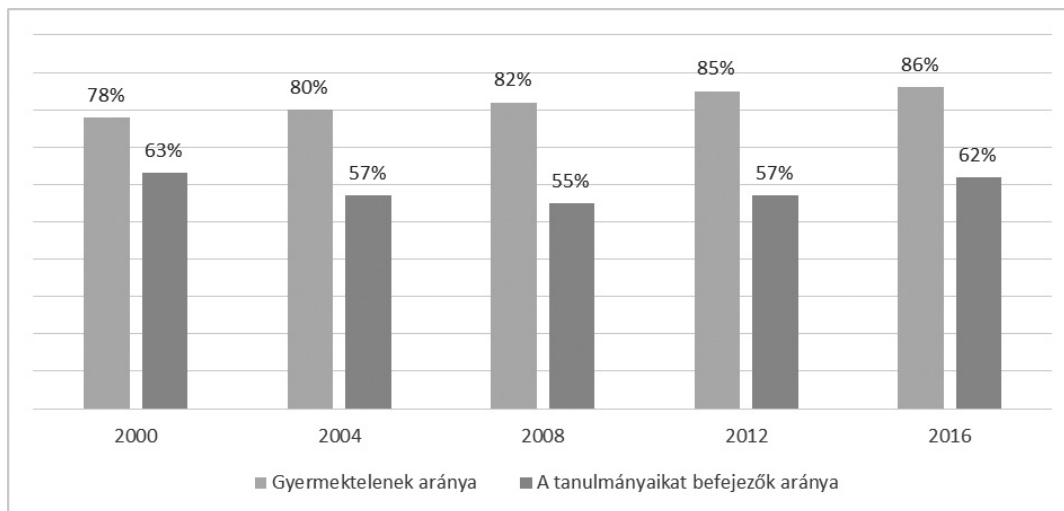
A felsorolt ifjúságkutatások mindegyike foglalkozott kérdéseiben a gyermekvállalás témakörével. A hosszútávú folyamatok feltárását és az összehasonlíthatóságot nehezíti, hogy ezek a kérdések kisebb módosításokon estek át az idők folyamán, illetve újabb kérdések kerültek bele a kérdőívekbe a későbbi kutatásokban. Az ifjúságkutatások minden adatfelvétel esetén a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalokat reprezentálják. A korcsoport sajátosságai miatt a gyermekvállalással kapcsolatos kérdések leginkább a fiatalok terveire vonatkoznak.

Gyermektelenek és a tanulmányaikat befejezők aránya

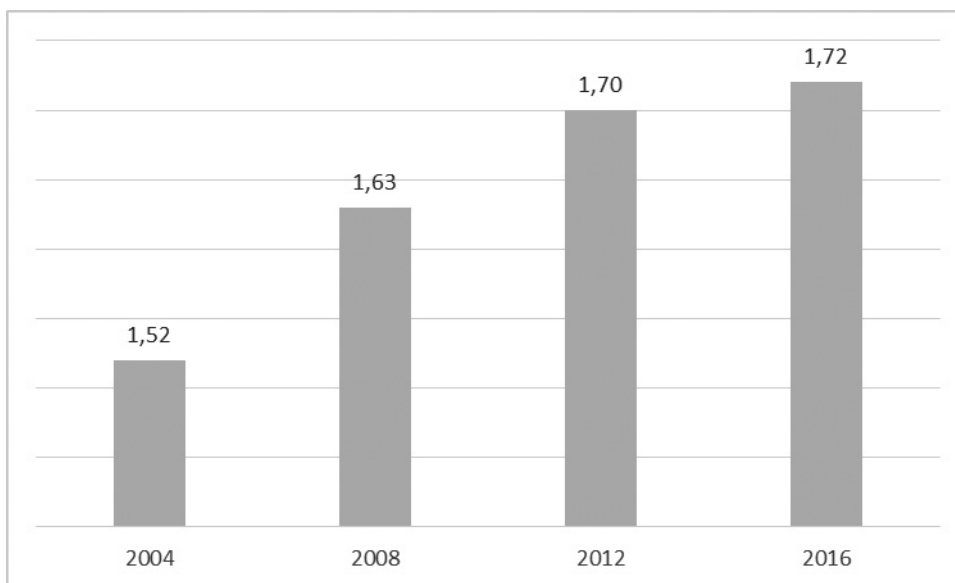
A 15 és 29 év közötti fiataloknál folyamatosan nőtt a gyermektelenek aránya, míg 2000-ben 77,5%-uknak nem volt gyermeke, addig 2016-ban már a fiatalok 85,8%-a gyermektelen (1. ábra). Ez a tendencia egyre inkább beleillik azokba a folyamatokba, melyeknek részeként a fiatalok egyre később vállalnak gyermeket. Ezzel kapcsolatos napjainkban megfigyelhető másik jelenség, hogy a

fiatalok több időt töltenek el az oktatásban, mint a megelőző évtizedek fiataljai. A vizsgált ifjúságkutatások adataiból azt láthatjuk, hogy 2000 és 2008 között folyamatosan csökkent a 15 és 29 évesek között a tanulmányaikat befejezők aránya, ami beleillik az előbb elmondott nemzetközi tendenciákba. Azonban 2008 után egészen 2016-ig nőtt

a tanulmányaikat befejező magyarországi fiatalok aránya. Ez azt is jelenti, hogy nőtt azok aránya is, akik a tanulmányaikat befejezték és továbbiakban is gyermektelenek, azaz a gyermektelen munkavállalók aránya. Esetükben nem a tanulmányok folytatása jelentheti az akadályt a gyermekvállalás előtt.



1. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti gyermektelen és tanulmányaikat befejező fiatalok aránya 2000 és 2016 között (%)¹



2. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok összesen tervezett gyermekszáma 2000 és 2016 között (átlag)²

1 A gyermektelenek aránya 2000-ben N=7777, 2004-ben N=7949, 2008-ban N=7945, 2012-ben N=7938, 2016-ban N=8000. A tanulmányaikat befejezők aránya 2000-ben N=8000, 2004-ben N=7990, 2008-ban N=7923, 2012-ben N=8000, 2016-ban N=8000.

2 2004-ben N=5661, 2008-ban N=5907, 2012-ben N=6140, 2016-ban N=5637.

Az ábra alapján látható, hogy a 15 és 29 év közötti fiatalok egyre kevésbé vállalnak gyermeket és egyre kevésbé folytatják tovább a tanulmányaikat, azaz a korosztályban nőtt a gyermektelen munkavállalók aránya. Látható, hogy a korosztály esetében miért csak a tervezett gyermekszámról beszélhetünk, amit a következőkben mutatunk be.

Tervezett gyermekszám

A tervezett gyermekszámmal kapcsolatban a „hány gyermeket tervez” típusú kérdéseket fogjuk felhasználni a kérdőívekből, mely kérdés az Ifjúság 2000 kutatásban kategorikus formában lett megkérdezve, így abban az esetben nem tudunk átlagokkal számolni és a kategorikus összehasonlítás is problémás a válaszkategóriák eltérősége miatt, ennek ellenére ezt az összevetést meg fogjuk tenni az adatok bemutatásánál.

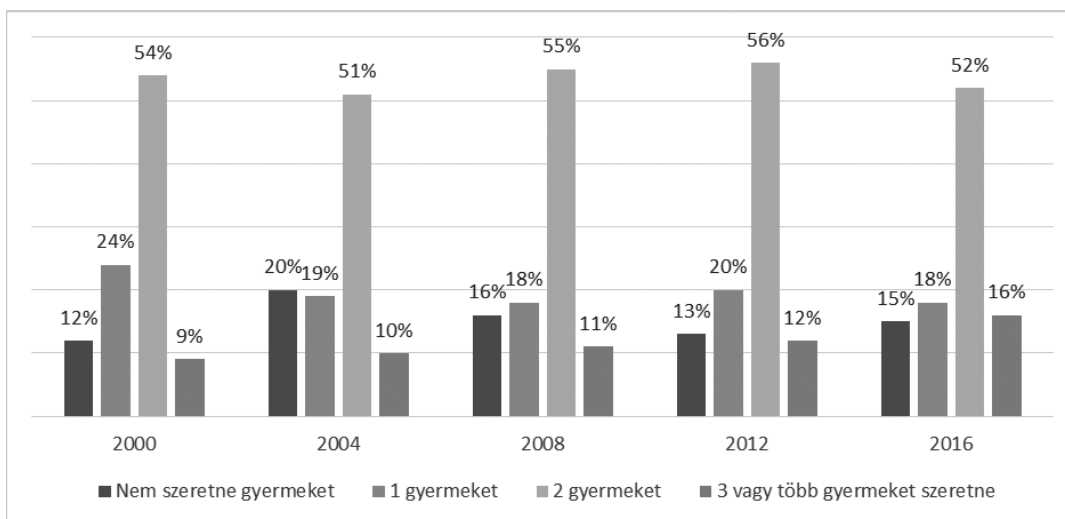
A 2. ábrán látható, hogy amíg a 2004-es összes tervezett gyermekszám alig haladja meg az 1,5-ös átlagot, addig 2008-tól folyamatosan emelkedik az átlag 2016-ig. Érdekes összevetni a korábban bemutatott gyermektelenek arányának a növekedését az összes tervezett gyermekszám növekedésével. Láthatjuk, hogy míg a fiatalok esetében egyre több a gyermektelen, addig a tervek szintjén egyre több gyermeket szeretnének. Az ellentmondásnak két oka is van, az egyik szerint a gyermekvállalást a fiatalok nagy aránya 29 éves kor utánra tolja ki,

azaz a harmincas éveire, így jelen fiatal korcsoportú besorolásban (15 és 29 év közöttiek) ez a tendencia nem figyelhető meg. A másik ok az, hogy a fiatalok gyermekszámokat illető tervei nem valósulnak meg a későbbi életük során.

Az átlagok mögötti esetlegesen megbúvó tendenciaváltozások miatt nemcsak az átlagos gyermekszámmal foglalkoztunk, hanem azzal is, hogy milyen arányban alakultak a választott tervezett gyermekszámok között a fiatalok (3. ábra).

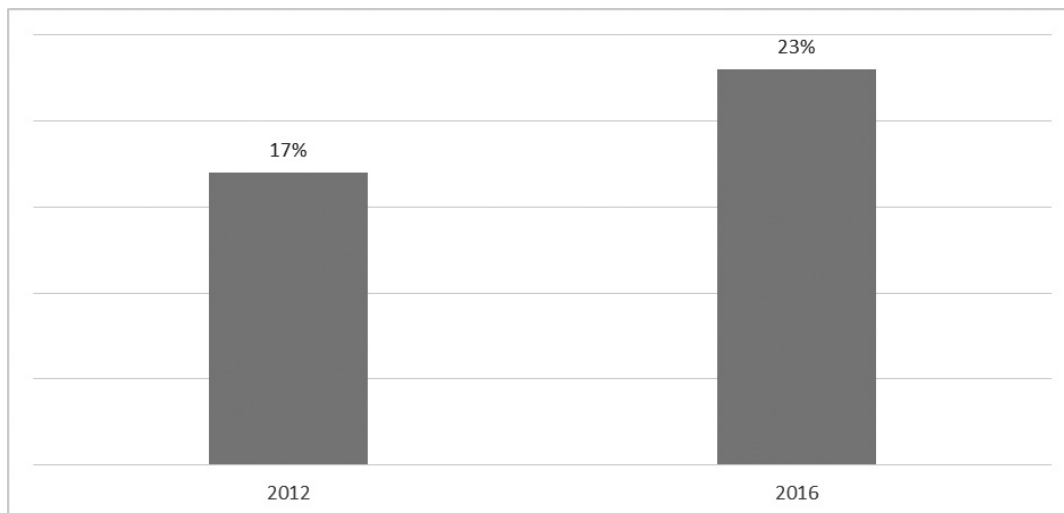
A 3. ábrán látható, hogy az átlagok folyamatos emelkedése mögött leginkább a nagycsaládot tervezők arányának a növekedése figyelhető meg. Amíg 2000-ben még csak a fiatalok 9,4%-a tervezett három vagy több gyermeket, addig 2016-ban már a 15,6%-uk. A gyermeket nem tervezők aránya 2004-ben 20% volt, ami csökkenést mutat, és 2016-ban már csak 15%. Miközben a fiatalok számára hosszútávon a kétgyermekes családmódel tünik a legvonzóbbnak, mind az öt adatfelvételnél a 15-29 évesek több mint fele ilyen családot tervezett.

Az összes tervezett gyermekszámon túl fontos az is, hogy mikor tervezik a gyermekeket a fiatalok vállalni. A Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban – a korábbiakban ismertetett ifjúságkutatásokkal ellentétben – szerepel egy olyan kérdés, hogy „tervezi-e, hogy a következő 3 éven belül (újabb) gyereket vállal”. A 4. ábrán látható, hogy nőtt azoknak a fiataloknak az aránya,

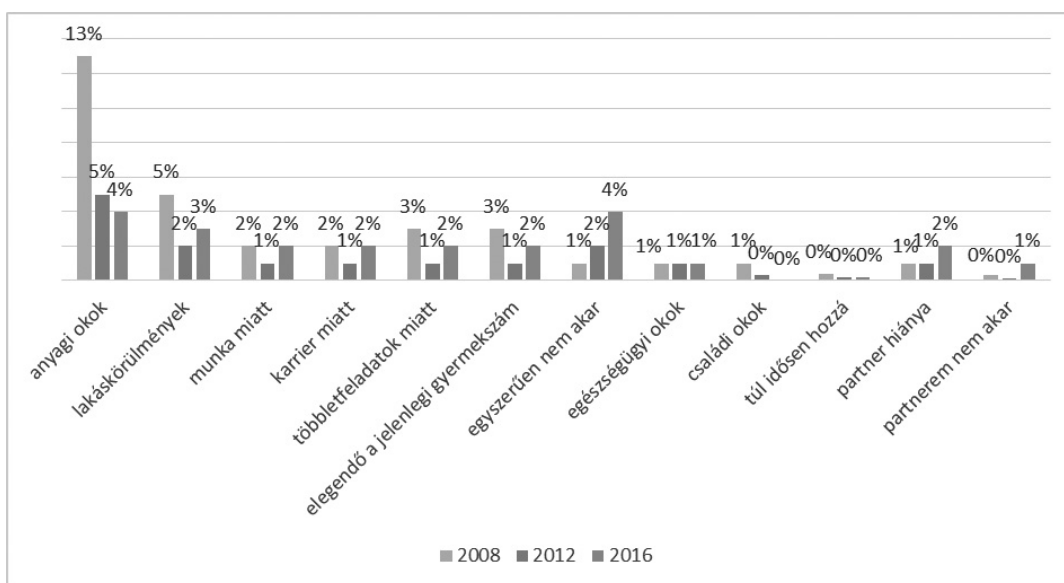


3. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok összesen tervezett gyermekszáma 2000 és 2016 között (%)³

3 2000-ben N=6285, 2004-ben N=5661, 2008-ban N=5907, 2012-ben N=6140, 2016-ban N=5637.



4. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok közül a három éven belül gyermeket vállalni tervezők aránya 2012-ben és 2016-ban (%)⁴



5. ábra: A magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok gyermekvállalási hiányának az okai 2008 és 2016 között (az említések %-os aránya)⁵

4 2012-ben N=8000, 2016-ban N=7415.

5 2008-ban N=1690, N=1688, N=1685, N=1684, N=1684, N=1686, N=1684, N=1684, N=1682, N=1681, N=1684, N=1683, N=1679; 2012-ben N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780, N=780; 2016-ban N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820, N=820.

akik három éven belül gyermeket szeretnének vállalni. Ez összefüggésben lehet azzal a tendenciával, hogy 2008 óta folyamatosan nőtt a fiatalok között a tanulmányaikat befejezők aránya. Ugyanakkor a gyermektelenek aránya is folyamatos növekedést mutatott. Korábban már említettünk két okot, amiből ez következik: a fiataloknál a gyermekvállalás már átcúsúzik a harmincas éveik elejére, illetve nem a korábbi terveiknek megfelelően alakul a fiatalok jövője.

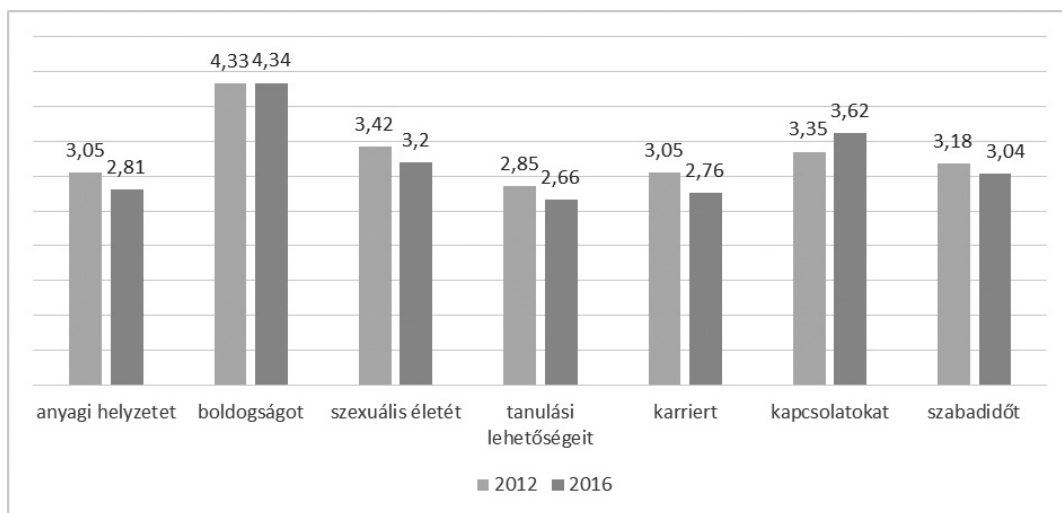
A gyermekvállalási hajlandóság hiányának okai

Fontos azokról a fiatalokról is beszélnünk, akik viszont egyáltalán nem szeretnének gyermeket vállalni. A korcsoporton belül az ő arányuk 2004-ben volt a legmagasabb, akkor minden ötödik fiatal nyilatkozott így (20,4%); a legutóbbi kutatás szerint pedig 14,5%-ról beszélhetünk az esetükben. Ez az arány viszonylag magas az összes fiatalhoz viszonyítva, így fontos kérdés, hogy az ebbe a kategóriába tartozó fiatalok vajon miért nem szeretnének gyermeket. A gyermektervezés hiányának okait vizsgáló kérdést az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban találunk, így a következőkben ezt az időszakot tudjuk bemutatni ebből a szempontból (5. ábra).

2008-ban kiugróan magas (13%) volt azoknak a fiataloknak az aránya, akik anyagi okok miatt nem kívántak gyermeket vállalni. Az ő arányuk 2016-ra jelentősen csökkent (4,2%), de még mindig ez a leggyakoribb oka annak, hogy miért nem szeretnének gyermeket vállalni a fiatalok. A második leggyakoribb ok a lakáshelyzet, amit 2008-ban 5,1% említett a gyermekvállalás hiányának okaként. Az arányuk 2012-re 2,1%-ra csökkent, 2016-ra viszont újra nőtt (3,2%). Hasonló tendenciák figyelhetők meg a munka és karrier, a többletfeleladatok, az elegendő jelenlegi gyermekszám és a partnerrel kapcsolatos okoknál is. Azoknak az aránya viszont folyamatosan nőtt a vizsgált időszakban (2008-ban 0,9%, 2012-ben 2,4%, 2016-ban 3,5%), akik egyszerűen csak nem akarnak gyermeket vállalni.

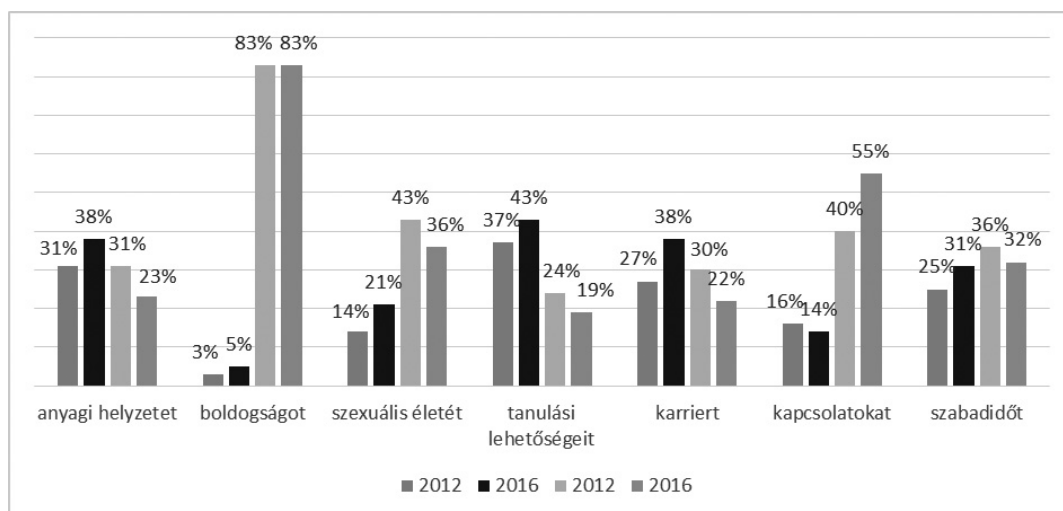
A gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatása

A Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban található egy olyan kérdés, amelyik a gyermekvállalás következményeit kívánja vizsgálni („véleménye szerint hogyan befolyásolja a gyermekvállalás az emberek... (anyagi helyzetét, stb.)”). A felsorolt szempontokon keresztül láthatjuk, hogy a fiatalok az életük melyik területén látják a legnagyobb veszteségeket és nyereségeket, amelyek a gyermekvállalással bekövetkeznek (6. ábra).



6. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2012-ben és 2016-ban (átlag, szórás) (1=nagymértékben rontja, 5=teljes mértékben javítja)⁶

6 2012-ben N=7574, N=7610, N=7237, N=7512, N=7484, N=7554, N=7577; 2016-ban N=1912, N=1933, N=1760, N=1882, N=1901, N=1910, N=1921.



7. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2012-ben és 2016-ban (%) (1=nagymértékben rontja vagy rontja; 2=semleges 3=javítja vagy teljes mértékben javítja)⁷

	Klaszter 2012			
	Ellentmondásosak	Semlegesek	Boldogok	Pozitívak
Anyagi helyzetét	2,1	3,2	3,0	4,4
Boldogságát	4,4	3,2	4,8	4,6
Szexuális életét	2,6	3,1	3,6	4,4
Tanulási lehetőségeit	1,8	3,1	2,8	4,3
Munkahelyi karrierjét	2,1	3,1	3,1	4,4
Családi, baráti kapcsolatait	2,6	3,0	3,6	4,4
Szabadidejét	2,1	3,0	3,4	4,4
Arányuk (%)	26,8%	19,5%	32,9%	20,8%

2. táblázat: Az életaspektusok klaszterelemzése (15 és 29 éves magyarországi fiatalok 2012-ben) (A 2,33 alatti átlagokat dőlt betűvel, a 3,66 feletti átlagokat félkövér betűvel jelöltük.)⁸

7 2012-ben N=7574, N=7610, N=7237, N=7512, N=7484, N=7554, N=7577; 2016-ban N=1912, N=1933, N=1760, N=1882, N=1901, N=1910, N=1921.

8 N=7071

A 6. ábrán látható összességében, hogy a gyermekvállalást nem tekintik életminőséget rontó tényezőnek egy egyén életútjában, még ha 2012-höz képest romlottak is valamelyest az erre adott átlagok. Ha a három körüli átlagot tekintjük a határvonalnak, hogy az életnek az adott aspektusát javítja vagy rontja a gyermekvállalás, akkor azt láthatjuk, hogy a fiatalok szerint a boldogságot kifejezetten javítja a gyermekvállalás. A pozitív tartományba esik még a kapcsolatokra, a szexuális életre és a szabadidőre gyakorolt hatása is. A kapcsolatokra gyakorolt hatás megítélése pozitív irányba, a szexuális életre és a szabadidőre gyakorolt hatás pedig negatív irányba változott 2012 és 2016 között. 2012-ben még úgy ítélték meg a fiatalok, hogy az anyagi helyzet és a karrier is inkább javulhat a gyermekvállalással, 2016-ra azonban mindkét aspektusnál az „inkább rontja” vélemények kerültek kis túlsúlyba. A tanulási lehetőségekkel kapcsolatban már 2012-ben is úgy nyilatkoztak a fiatalok, hogy ezt inkább nehezíti a gyermekvállalás, 2016-ra ez a véleményük még egy kicsit erősödött. A szórások nagymértékben nem változtak, ezért alacsonynak mondható a válaszok szélsőségek irányába való rendezettsége. Ettől függetlenül szeretnénk az átlagok mögött meghúzódó esetleges arányeltolódásokat is bemutatni a következőkben (7. ábra).

A 7. ábrán látszik az, amit az átlagok alapján is meg tudunk állapítani, hogy a 2012-es adatokhoz képest a 2016-os adatokban visszaesést találhatunk a gyermekvállalás életminőséget javító megítélésében. Az anyagi helyzet, a szexuális élet, a tanulási lehetőségek, a karrier és a szabadidő tekintetében is növekedett azok aránya, akik szerint a gyermekvállalás egy egyén életének a felsorolt aspektusait rontja vagy nagymértékben rontja. A legnagyobb visszaesés a karrier megítélésben volt tapasztalható: 27,1%-ról 38,2%-ra emelkedett azok aránya, akik szerint a gyermekvállalás ront a karrierlehetőségeken. A kapcsolatok minőségében történt egyedül javulás a fiatalok véleményében 2012-ről 2016-ra: lényegesen többen gondolják úgy, mint négy évvel korábban, hogy a gyermekvállalás pozitívan hat egy egyén kapcsolataira. Miközben a negatív képet látók aránya nem változott, tehát a korábban semleges választ adókból (2012-ben 44,9%, 2016-ban 31,2%) csoportosulhattak át leginkább fiatalok a pozitív oldalra. A fiatalok változatlanul nagyon magas arányban úgy gondolják, hogy a gyermekvállalás a boldogságra pozitívan hat.

Az életaspektusok klaszterelemzése

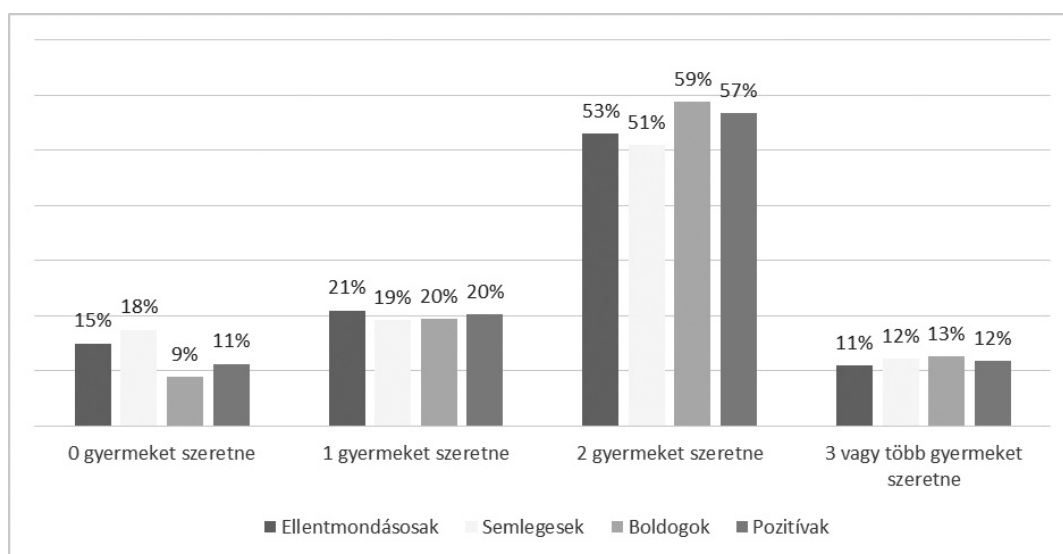
A Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásokban található hét életaspektust klaszterelemzésnek vetettük alá, hogy a háttérváltozók mentén egymásra minél inkább hasonló embercsoportokat kapjunk. Mindkét adatbázis esetén a négy klaszteres verzió működött a leginkább. Az interpretáció során a 1-5-ig terjedő skála alapján – ahol az egy a nagymértékben rontja, az öt pedig a teljes mértékben javítja az adott kategóriát – az arányosságot figyelembe véve a 2,33 alatti átlagokat vettük úgy, hogy az adott aspektust rontja a gyermekvállalás. A 2,33 feletti és 3,66 alatti átlagok azt jelentik, hogy az adott életaspektust nem befolyásolja a gyermekvállalás, míg ha az átlag 3,66 feletti, akkor pozitívan befolyásolja. A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban a négy klasztert a következő módon neveztük el: pozitívak, boldogok, semlegesek, ellentmondásosak (2. táblázat).

A *pozitívak* szerint a gyermekvállalás mind a hét felsorolt életaspektust javítja. A pozitívak teszik ki a fiatalok 20,8%-át. A *boldogokra* az jellemző, hogy szerintük a gyermekvállalás csupán az egyének boldogságát növeli, de a többi aspektusra nincs hatással. Ők a minta 32,9%-a. Ha a 6. ábra átlagait megnézzük, akkor látható, hogy az összátlagok alapján is ez a leginkább átlagos hozzáállása a fiataloknak a gyermekvállalással kapcsolatos várakozásokhoz. Ez a két csoport teszi ki a fiataloknak több mint a felét (53,7%). Ez a fiataloknak az a két csoportja, akik szerint a gyermekvállalás nemhogy nem ront a gyermekvállalók életaspektusain, de még javít is. A *semlegesek* szerint a gyermekvállalás nincs hatással a felsorolt aspektusokra. Ők a fiatalok 19,5%-át teszik ki. Az *ellentmondásos* csoportba tartozók vegyes képet mutatnak a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásolásáról. Szerintük a boldogságot javítja, az anyagi helyzetet, a tanulási lehetőségeket, a munkahelyi karriert és a szabadidőeltöltést viszont rontja egy gyermeknek a vállalása. Ők a fiatalok 26,8%-a.

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásban a klasztercsoportok némiképp átrajzolódtak, de látszódnak rajtuk a négy évvel ezelőtti csoportok kiindulópontjai. A *pozitívak* csoportja megmaradt. Ők úgy látják, hogy a gyermekvállalás mind a hét felsorolt életaspektust javítja. Az ő arányuk 2012-höz képest (20,8%) kicsivel nőtt 2016-ra (22,7%). A *semlegesek* csoportja is hasonlóan kirajzolódott a 2016-os kutatás klaszterelemzése során. Ők továbbra is úgy látják, hogy a gyermekvállalás se nem

	Klaszter 2016			
	Ellentmondásos boldogok	Pozitívak	Negatívak	Semlegesek
Anyagi helyzetét	2,5	3,9	1,6	3,1
Boldogságát	4,8	4,6	3,5	3,4
Szexuális életét	3,2	4,1	2,0	3,0
Tanulási lehetőségeit	2,3	3,8	1,6	3,1
Munkahelyi karrierjét	2,5	3,9	1,6	3,1
Családi, baráti kapcsolatait	3,9	4,4	2,2	3,1
Szabadidejét	3,0	4,2	1,6	3,1
Arányuk (%)	40,7%	22,7%	15,9%	20,7%

3. táblázat: Az életaspektusok klaszterelemzése (15 és 29 éves magyarországi fiatalok 2016-ban) (A 2,33 alatti átlagokat dőlt betűvel, a 3,66 feletti átlagokat félkövér betűvel jelöltük.)⁹



8. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása és a vállalni kívánt gyermekszám közötti összefüggés a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2012-ben (%) ($p=0,000$)¹⁰

9 N=1695, N=1698, N=1695, N=1698, N=1696, N=1696, N=1698.

10 N=5658

rontja, se nem javítja az emberek életésélyeit. A fiatalokon belüli arányuk 19,5%-ról 20,7%-ra nőtt. A *boldogok* 32,9%-os arányú csoportja 2016-ra átalakult a klasztercsoportok között. Az *ellentmondásos boldogok* kategóriájában a fiatalok 40,7%-a került, míg a 2016-ban megjelent *negatív* csoportban 15,9%-a. Talán az *ellentmondásos boldogok* csoportja feleltethető meg leginkább a 2012-es *boldogok* csoportjának, ugyanis ők adták a legnagyobb átlagot a boldogságra. Azonban a tanulási lehetőségekre negatívabban, a kapcsolatokra gyakorolt gyermekvállalási hatást pozitívabban látják jelen kategória fiataljai. Az *ellentmondásos boldogok* csoport válasza még inkább szórnak, mint a 2012-es mintában a *boldogok* csoportja. A *negatívak* szerint pedig a gyermekvállalás negatívan befolyásolja az anyagi helyzetet, a szexuális életet, a tanulási lehetőségeket, a munkahelyi karriert, az emberi kapcsolatokat és a szabadidőeltöltést; míg nincs hatással a boldogságra (3. táblázat).

A klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám

A kapott klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám vizsgálatánál láthatjuk, hogy a fiatalok gyermekvállalással kapcsolatos tervei és a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló nézetei között milyen összefüggések vannak. A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban a klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám között szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 8. ábrán látható, hogy a fiatalok gyermekvállalási tervei nem követik racionálisan azt a feltételezést, hogy a gyermekvállalás pozitívan vagy negatívan befolyásolja az életüket. Három vagy több gyermeket legnagyobb arányban a *boldogok* klasztercsoportba tartozók szeretnék, míg őket követik a *semlegesek*. Szintén a *boldogok* csoport tagjai szeretnék legnagyobb arányban két gyermeket, őket a *pozitívak* követik. Itt a *semlegesek* és az *ellentmondásosak* klaszterekbe kerülők alacsonyabb arányt mutatnak. Egy gyermeket leginkább az *ellentmondásos* csoportba tartozó fiatalok szeretnék. Míg a legnagyobb arányban a gyermektelenséget a *semlegesek* tervezik.

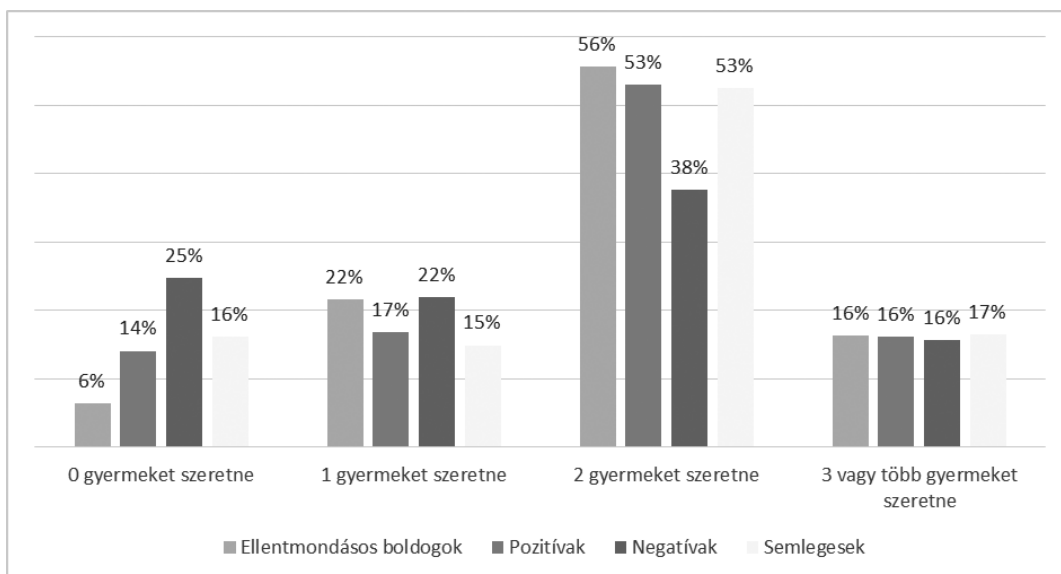
Ha a klasztercsoportokban az átlagos vállalni kívánt gyermekszámot nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy szintén szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A legtöbb gyermeket a *boldogok* csoportba tartozók tervezik (1,77), míg őket követik a *pozitívak*

(1,72), az *ellentmondásosak* (1,63) és a *semlegesek* (1,61).

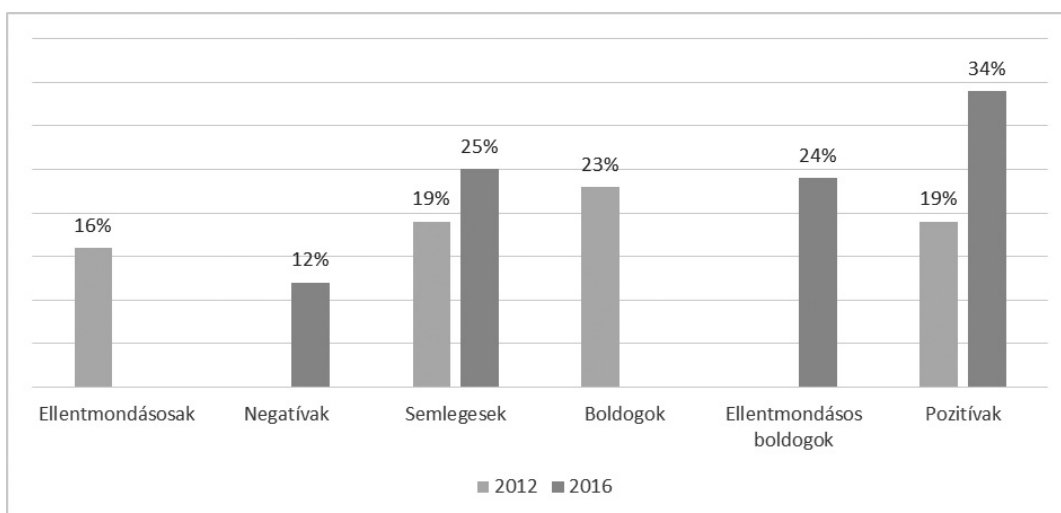
A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásban a klasztercsoportok és a tervezett gyermekszám között is szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 9. ábrán látható, hogy a 2012-es adatokhoz hasonlóan a 2016-os klasztercsoportok közül sem a leginkább *pozitív* csoportba tartozók szeretnék a legtöbb gyermeket. A három vagy több gyermeket tervezők a *semleges* csoportba tartozók között vannak a legnagyobb arányban (16,5%), őket követik nem sokkal lemaradva az *ellentmondásos boldogok*, a *pozitívak* és a *negatívak*. Két gyermeket legnagyobb arányban az *ellentmondásos boldogok* csoportba tartozók szeretnék (55,7%). A *pozitívak* (53,0%) és a *semlegesek* (52,5%) közel hasonló arányokról számoltak be, míg a *negatívaknak* csak 37,6%-a szeretne két gyermeket. Az egy gyermeket tervezők között kiemelkednek a *negatívak* (22,0%) és az *ellentmondásos boldogok* (21,6%), míg a gyermeket nem tervezők közül egyértelműen kimagaslanak a *negatívak* (24,7%). Úgy tűnik, hogy a *negatív* klasztercsoportba tartozók döntései a leginkább racionálisak, ők ugyanis úgy gondolják, hogy a gyermekvállalás az életük szinte minden aspektusát negatívan fogja érinteni, és ennek megfelelően kevesebb gyermeket is terveznek, mint a többi csoport tagjai. Akik közül a leginkább irracionálisan a *pozitív* klasztercsoportba tartozók terveznek dönteni, ugyanis miközben szerintük a gyermekvállalás az életüknek minden felsorolt aspektusát pozitívan fogja érinteni, mégsem magasodnak ki a több gyermekvállalók közül arányaiban.

Ha klasztercsoportokban az átlagos vállalni kívánt gyermekszámot nézzük, akkor azt láthatjuk, hogy szintén szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A legtöbb gyermeket az *ellentmondásos boldogok* csoportba tartozók tervezik (1,83), míg őket követik a *pozitívak* (1,74), a *semlegesek* (1,73) és a *negatívak* (1,45).

A klasztercsoportokat megnéztük abból a szempontból is, hogy a csoportok tagjai szeretnék-e három éven belül gyermeket vállalni. A Magyar Ifjúság 2012 kutatásban a klasztercsoportok és a három éven belül tervezett gyermekvállalás között szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 10. ábrán azt láthatjuk, hogy a *boldog* klasztercsoportba tartozó fiatalok 22,8%-a szeretne három éven belül gyermeket vállalni. A többi klasztercsoportban a közeljövőben gyermeket vállalni kívánók aránya ennél alacsonyabb: *semlegesek* (19,4%), *pozitívak* (19,1%)



9. ábra: A gyermekvállalás életminőség befolyásolása és a vállalni kívánt gyermekszám közötti összefüggés a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok szerint 2016-ban (%) ($p=0,000$)¹¹



10. ábra: A klasztercsoportok és a három éven belül tervezett gyermekvállalás közötti összefüggés 2012-ben és 2016-ban (%) ($p=0,000$)¹²

11 N=1255

12 N=7071, N=1580.

és *ellentmondásosak* (16,4%). A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatásban a klasztercsoportok és a három éven belül tervezett gyermekvállalás között is szignifikáns a kapcsolat ($p=0,000$). A 10. ábrán láthatjuk, hogy a *pozitívak* 33,9%-a szeretne három éven belül gyermeket vállalni, míg a *semlegeseknek* csak a 24,7%-a, az *ellentmondásos boldogoknak* pedig csak a 24,3%-a tervez a közeljövőben gyermekvállalást. A *negatívoknak* mindössze a 11,8%-a tervez három éven belül gyermekvállalást. A két változatlan létrejövő klasztercsoportok összevetéséből azt láthatjuk, hogy mind a *semlegesek*, mind a *pozitívak* csoportjában megnőtt azok aránya 2012-ről 2016-ra, akik három éven belül terveznek gyermekvállalást. A *pozitívak* esetében ez a növekedés jelentős mértékű.

A klasztercsoportok demográfija

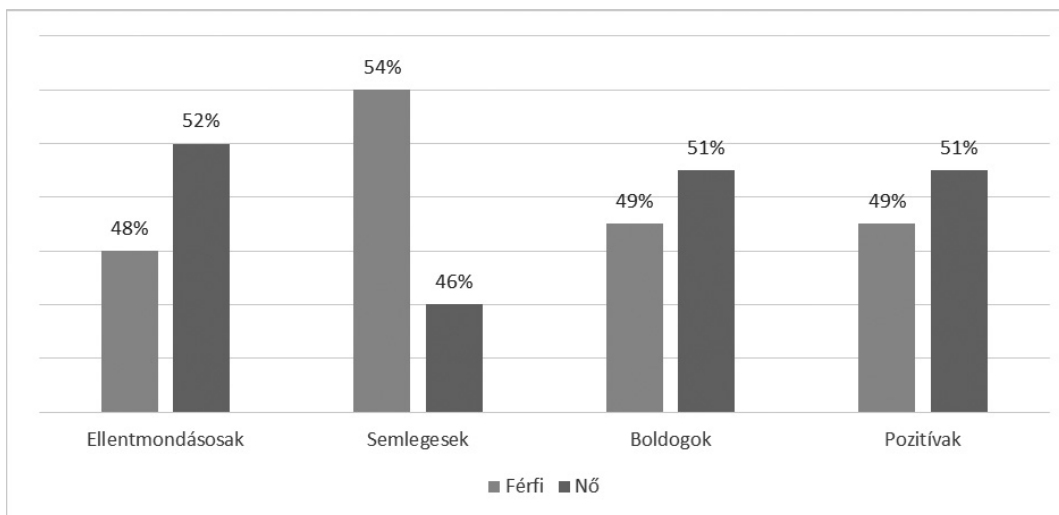
A klasztercsoportokat megvizsgáltuk demográfiai szempontból is, hogy közelebbi képet kapjunk a csoportok nemi összetételéről, életkoráról és a jelenlegi gyermekszámáról. A nem és a klasztercsoportok közötti összefüggés szignifikáns volt 2012-ben ($p=0,002$) és 2016-ban ($p=0,000$) is (11. és 12. ábra).

A 11. ábrán látható, hogy 2012-ben egyedül a *semlegesek* csoportjában van arányaiban több férfi, míg az *ellentmondásosak*, a *boldogok* és a *pozitívak* között a nők felülreprezentáltak. Ez az jelenti, hogy a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásolásának

tekintetében a férfiakra jellemzőbb az a hozzáállás, hogy a gyermekvállalás nem változtatja meg az egyén életét, nincs annak aspektusaira hatással. A nőkre viszont jellemzőbb egy negatívabb és két pozitívabb felfogás is azzal kapcsolatban, hogy a gyermekvállalás hogyan fogja befolyásolni az életüket. A 12. ábrán látható, hogy a 2016-os klasztercsoportok között milyen a nemek aránya.

Látható, hogy a *pozitívak* csoportjában továbbra is a nők a felülreprezentáltak, míg a *semlegesek* csoportjában a férfiak. Tehát a nőkre továbbra is jellemzőbb az a hozzáállás, hogy a gyermekvállalás pozitívan befolyásolja az egyén életét, míg a férfiakra továbbra is jellemzőbb az a hozzáállás, mely szerint a gyermekvállalás nincs hatással az egyén életére. Az *ellentmondásos boldogok* csoportjában – ami a 2012-es *boldogok* csoportnak egy kicsivel negatívabb módosulásának tűnik – a nők nagyon magas arányban képviseltetik magukat, így rájuk a férfiaknál sokkal magasabb arányban jellemző, hogy a gyermekvállalás a boldogságra és az emberi kapcsolatokra pozitívan hat, miközben a tanulási lehetőségekre negatívan. A *negatívak* csoportjában – mely a 2012-es *ellentmondásos* csoportnak egy kicsivel negatívabb módosulásának tűnik – a férfiak felülreprezentáltak, ami azt jelenti, hogy a férfiakra jellemzőbb az a hozzáállás, hogy a gyermekvállalás a boldogság kivételével – amit nem befolyásol – negatívan befolyásolja a gyermeket vállaló egyének életét.

Mind az életkorról, mind a jelenlegi gyermekszámáról elmondható, hogy nincs szignifikáns kapcsolatban a klasztercsoportokkal, tehát



11. ábra: A klasztercsoportok nemenkénti megoszlása 2012-ben (%) ($p=0,002$)¹³

13 N=7071

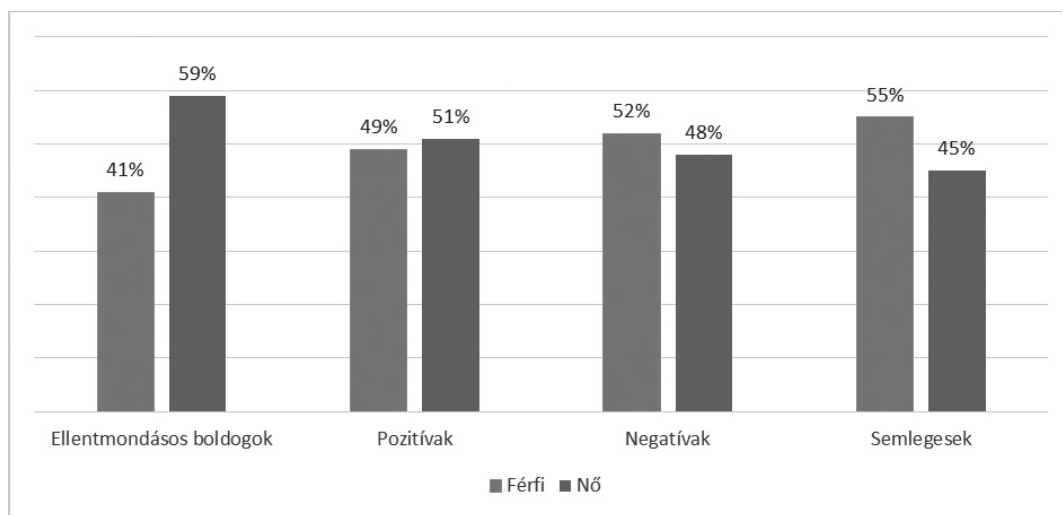
elmondhatjuk, hogy sem az életkor, sem a jelenlegi gyermekszám nem befolyásolta azt, hogy a fiatalok mit gondolnak a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatásáról.

A relatív racionalitás arányszáma

Ha a hét életaspektusra adott osztályzat (1=nagymértékben rontja, 5=teljes mértékben javítja) összetételét vesszük, akkor megkapunk egy mutatószámot, mely szerint az adott életaspektusok mentén a klasztercsoportokban lévő fiatalok összességében hogyan gondolnak a gyermekvállalásra (életaspektusok változására adott összetételek). Az egész mintánkban is megnéztük ezt a mutatószámot (3,31), mely mintaátlaghoz viszonyítva meg tudtuk mondani, hogy az adott klasztercsoport átlaga hány százaléka a minta összetételének (életaspektusok változására adott mintaátlaghoz képest mért arány). Ez a százalék minél magasabb, az adott klaszterben annál pozitívabban értékelik a gyermekvállalás hatásait, míg minél kisebb a százalék, annál negatívabban ítélik meg. A tervezett gyermekek számával hasonló módon jártunk el, a klaszterek átlagait a minta átlagához viszonyítva kaptunk egy százalékos arányt, ami azt mutatja, hogy az adott klaszterben a mintaátlaghoz képest hány százalékkal kisebb vagy nagyobb arányú gyermekszámot terveznek (a tervezett gyermekszám mintaátlaghoz képest mért arány). Ez a százalék minél nagyobb, annál több gyermeket terveznek a klaszter fiataljai az átlaghoz képest, minél alacsonyabb, annál kevesebb gyermeket. A

relatív racionalitás arányszámot úgy kaptuk meg, hogy a tervezett gyermekszám mintaátlaghoz képest mért arányból kivonjuk az életaspektusok változására adott mintaátlaghoz képest mért arányt. Az így kapott eredmény minél közelebb van a 0%-hoz, a klasztercsoport fiataljainak a döntése annál racionálisabb a gyermekvállalás tekintetében, minél távolabb esik a 0%-tól, annál inkább irracionális. Ha a százalékos arányszám pozitív, akkor a csoport tagjai olyan mértékben terveznek több gyermeket a racionálishoz képest, míg ha negatív, akkor annyival terveznek kevesebbet, mint ami racionális lenne a számukra (4. táblázat).

Látható, hogy a gyermekvállalás tekintetében a leginkább racionálisan cselekvő fiatalok a 2012-es *semlegesek* és a *boldogok* csoportjában vannak. Az ő relatív racionalitás arányszámuk 1%-kal és 0,7%-kal tér el a tőlük elvárt racionalitástól. Hasonlóan racionálisak a 2016-os *semlegesek* is, ők 2,8%-kal térnek el a számukra racionális gyermekvállalási tervtől. Az *ellentmondásos boldogok* esetében azt láthatjuk, hogy a racionalitástól való eltérésük 7,3%, amivel pozitív irányba térnek el a racionalitásuktól, arányaiban ennyivel több gyermeket terveznek annál, mint ami racionálisnak lenne tekinthető számukra. Ennek a négy klasztercsoportnak a gyermekvállalási terveit tekinthetjük racionálisnak, míg a következő négy klasztercsoportot az irracionálisan gyermekvállalást tervezőknek. Az *ellentmondásosak* és a *negatívak* lényegesen több gyermeket terveznek, mint azt a racionalitásuk diktálná, mivel a gyermekvállalással az életükben bekövetkező változásokat lényegesen



12. ábra: A klasztercsoportok nemenkénti megoszlása 2016-ban (%) ($p=0,000$)¹⁴

14 N=1697

rosszabbnak ítélték meg a többi klasztercsoportnál. Esetükben 19,5% és 21,5% az a többlet gyermekvállalási arány, mint amit a racionalitásuk megengedne. Látható tehát, hogy irracionálisan cselekednek, mert a gyermekvállalást számos negatív bekövetkező folyamattal kapcsolják össze az életükben. A leginkább irracionális cselekvők a *pozitívak*. 2012-ben 32%-kal, 2016-ban 27,9%-kal kevesebb gyermeket terveztek, mint ami racionális lett volna számukra. Esetükben azt látjuk, hogy nagyon pozitívnak ítélik meg a gyermekvállalással bekövetkező változásokat a majdani életükben, ennek ellenére tervezett gyermekszámaik messze elmaradnak a számukra racionálisan elvárttól.

2012-ben a racionálisan tervező fiatalok aránya 52,4% (semlegesek 19,5%, boldogok 32,9%) volt, míg az irracionálisan cselekvők aránya 47,6% (ellentmondások 26,8%, pozitívak 20,8%). 2016-ban a racionális gyermekvállalást tervezők aránya 61,4% (semlegesek 20,7%, ellentmondásos boldogok 40,7%) volt, míg az irracionálisan tervezők aránya 38,6% (negatívak 15,9%, pozitívak 22,7%). Tehát elmondható, hogy 2012-höz képest 2016-ra a magyarországi 15 és 29 év közötti fiatalok között megnőtt a racionálisan gyermekvállalást tervezők aránya 52,4%-ról 61,4%-ra.

Összegzés

Egy társadalom önreprodukciós képessége nem csak a tág értelemben vett kultúra továbbadását foglalja magába, hanem a fizikai reprodukciót is, hogy az eszmeiség továbbadásához rendelkezésre álljanak az alanyok. Az európai országok többsége – beleértve hazánkat is – nem teljesít jól ebben a kategóriában, azaz hosszú évtizedek óta alacsony születési arányszámokat mutatnak fel, mellyel fogyó népességekről tudnak beszámolni. A tanulmányban az Ifjúság 2000, az Ifjúság 2004, az Ifjúság 2008, a Magyar Ifjúság 2012 és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 országos reprezentatív kutatás adatbázisainak a segítségével longitudinálisan vizsgáltuk a magyarországi 15-29 éves fiatalok gyermekvállalást érintő tervezett döntéseit. Mindezt a RDE és annak kritikai elméleteinek a segítségével.

Az elmélet során bemutattuk a RDE filozófiai kiindulópontját, majd rátértünk az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományban nagy sikereket elérő elméletre és a homo oeconomicus racionálisan döntő emberképére. Aztán leírtuk az elmélet első kritikáit, amelyek elsősorban a szociológia területéről léptek elő, és felhívták arra a figyelmet, hogy a szubjektum egy nálánál nagyobb egység részeként hozza meg a döntéseit, mely nagyobb egység, a társadalom hatással van a szubjektumra. A RDE

		Életaspektusok változására adott összátlagok	Tervezett gyermekszám	Életaspektusok változására adott mintaátlaghoz képest mért arány	A tervezett gyermekszám mintaátlaghoz képest mért arány	Relatív racionalitás arányszáma
2012	Ellentmondásosak	2,53	1,63	76,4%	95,9%	19,5%
	Semlegesek	3,1	1,61	93,7%	94,7%	1,0%
	Boldogok	3,47	1,77	104,8%	104,1%	-0,7%
	Pozitívak	4,41	1,72	133,2%	101,2%	-32,0%
	Mintaátlag	3,31	1,7	100,0%	100,0%	0,0%
2016	Negatívak	2,01	1,45	62,8%	84,3%	21,5%
	Semlegesek	3,13	1,73	97,8%	100,6%	2,8%
	Ellentmondásos boldogok	3,17	1,83	99,1%	106,4%	7,3%
	Pozitívak	4,13	1,74	129,1%	101,2%	-27,9%
	Mintaátlag	3,2	1,72	100,0%	100,0%	0,0%

4. táblázat: A relatív racionalitás arányszáma a klasztercsoportok szerint 2012-ben és 2016-ban (átlagok)¹⁵

15 2012-ben N=7071, 2016-ban N=1697.

kritikáinak második generációja a pszichológia és a közgazdaságtan területéről érkezett, létrehozva egy új közgazdasági irányvonalat, a viselkedési közgazdaságtant. Az új tudományterület képviselői szerint a közgazdaságtan racionális embere olyannyira irracionálisan cselekszik és annyi irracionális döntést hoz, hogy inkább ez az irracionalitás jellemzi, mint a racionalitás. A racionális és irracionális elméletek segítségével felvázoltuk, hogy a gyermekvállalás esetében milyen cselekvési mintázatok mentén történhetnek a döntések.

Az empiria során bemutattuk, hogy 2000 és 2016 között folyamatosan nőtt a fiatalok között a gyermektelenek aránya, és 2008 óta a tanulmányaikat befejezők aránya. A tervezett gyermekszám tekintetében az volt látható, hogy 2000 és 2016 között folyamatos növekedés mellett 1,52-ről 1,72-re nőtték az átlagok. Az átlagok mögött megbúvó tendenciákra figyelve láthattuk, hogy elsősorban a nagycsaládot (három vagy több gyermek) tervezők aránya nőtt meg (2000-ben 9,4%, 2016-ban 15,6%). A három éven belül gyermeket tervezők aránya 2012-ben 17,1% volt, ez az arány 2016-ra 23,3%-ra emelkedett. Vizsgáltuk a gyermekvállalási hajlandóság hiányának okait is. Ezek közül a legtöbben az anyagi okokat, a lakáskörülményeket válaszolták, és azt említették a fiatalok, hogy egyszerűen nem akarnak gyermeket. Az előbbi kettő 2008-hoz képest kevesebb fiatalot érint, az utóbbit válaszolók aránya viszont folyamatosan nőtt 2008 óta. A 2012-es és 2016-os kérdőívek kitértek arra, hogy a fiatalok szerint a gyermekvállalás hogyan befolyásolja az életüket. A hét felsorolt életaspektus közül a fiatalok szerint a boldogságot és az emberi kapcsolatokat kifejezetten pozitívan befolyásolja, miközben az anyagi helyzetre, a szexuális életre, a tanulásra, a karrierre és a szabadidőre nincs hatással.

Az életaspektusokat klaszterelemzésnek vetettük alá, hogy kirajzolódjanak tipikus csoportok a fiatalokon belül a gyermekvállalás életet befolyásoló hatásai mentén. A 2012-es és a 2016-os adatbázisban is leginkább a négy klaszteres verzió működött. 2012-ben a pozitívák (20,8%), a semlegesek (19,5%), a boldogok (32,9%) és az ellentmondásosak (26,8%) nevű klasztercsoportok jöttek létre. 2016-ban pedig a pozitívák (22,7%), semlegesek (20,7%), ellentmondásos boldogok (40,7%) és negatívák (15,9%) nevű klasztercsoportok. A klasztercsoportokat összevetettük a tervezett gyermekszámmal, és azt az eredményt kaptuk a 2012-es klaszterekkel, hogy a legtöbb gyermeket a boldogok csoportba tartozók tervezik (1,77), míg őket követik a pozitívák

(1,72), az ellentmondásosak (1,63) és a semlegesek (1,61). Kettő vagy több gyermeket is a boldogok csoportjának tagjai terveztek legnagyobb arányban. Míg a 2016-os klasztereknél a legtöbb gyermeket az ellentmondásos boldogok csoportjába tartozók tervezik (1,83), míg őket követik a pozitívák (1,74), a semlegesek (1,73) és a negatívák (1,45). Itt az ellentmondásos boldogok terveztek kettő vagy több gyermeket legnagyobb arányban. Három éven belül a legnagyobb arányban a 2012-es klasztercsoportok közül a boldogok szeretnék gyermeket vállalni (22,8%), míg a 2016-os klasztercsoportok közül a pozitívák (33,9%).

A 2012-es klasztercsoportok demográfiai vizsgálatánál láthattuk, hogy egyedül a semlegesek csoportjában van arányaiban több férfi, míg az ellentmondásosak, a boldogok és a pozitívák között a nők felülreprezentáltak. A 2016-os klasztercsoportok hasonló összevetésénél a pozitívák csoportjában továbbra is a nők a felülreprezentáltak, míg a semlegesek csoportjában a férfiak. Az ellentmondásos boldogok csoportjában a nők nagyon magas arányban jelentek meg, míg a negatívák csoportjában a férfiak felülreprezentáltak. A jelenlegi gyermekszám és az életkor nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a klasztercsoportokkal. A tervezett gyermekszámokból és a gyermekvállalás életaspektusokat befolyásoló hatásaiból létrehozott relatív racionalitás arányszám segítségével megállapítottuk, hogy négy klasztercsoport racionálisan tervezi a gyermekvállalását, míg másik négy klasztercsoport irracionálisan. Elmondható azonban, hogy 2012-höz képest 2016-ra nagy arányban nőtt a racionálisan gyermeket tervezők aránya a 15 és 29 év közötti magyarországi fiatalok körében.

Felhasznált szakirodalom

- Andorka Rudolf 1991 *Homo socio-oeconomicus a közgazdaságtan és a szociológia társadalmi és emberképe*. In Tolnai Márton szerk. *Értekezések, emlékezések*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 5-90.
- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris kiadó, Budapest.
- Babbie, Earl 2008 *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bencze Ádám 2020 *Hol van az igazság? – Görögkatolikus egyházi fenntartású középiskolás fiatalok igazságossággal kapcsolatos értékei*. *Metszetek*, 9 (4):105-123. DOI 10.18392/metsz/2020/4/6

- Bujalos István 2005 Igazságosság Amerikában. Hogyan gondolta tovább Michael Walzer John Rawls elméletét. *Esély*, 2005/3:3-28.
- Bujalos István 2007 Az angol utilitarizmus a 19. században. *Magyar Tudomány*, 5:636.
- Durkheim, Émile 1978 A szociológia módszertani szabályai. (Fordította Ádám Péter). In Durkheim, Émile *A társadalmi tények magyarázatához*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 21-160.
- Elster, Jon 1991 A racionális döntések. *Replika*, 91 (4):49-57.
- Farkas Zoltán 2006 *A racionális cselekvés, a társadalmi cselekvés és kölcsönhatás*. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc.
- Harsányi, John C. 1955 Cardinal welfare, individualistic ethics, and interpersonal comparisons of utility. *Journal of Political Economy*, vol. 63:309-321. DOI 10.1086/257678
- Hunyady György szerk. 2003 *Gazdaságpszichológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kahneman, Daniel 2012 *Gyors és lassú gondolkodás*. HVG Könyvek, Budapest.
- Lindenberg, Siegwart 1985 An assessment of the new political economy: its potential for the social sciences and for sociology in particular. *Sociological Theory*, vol. 3. no. 1:99-114. DOI 10.2307/202177
- Livi-Bacci, Massimo 1983 A demográfiai korszakváltás és a női életciklus. In Sullerot, Evelyne szerk. *A női nem. Tények és kérdőjelek*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Mill, John Stuart 1980 *A szabadságról; Haszonelvűség*. Magyar Helikon, Budapest.
- Némedi Dénes szerk. 2008 *Modern szociológiai paradigmák*. Napvilág kiadó, Budapest.
- Némedi Dénes 2004 Durkheim és az individualizmus problémája. In Tallár Ferenc szerk. *Az individuuum és az európai tradíció*. Savaria University Press, Szombathely, 176-189.
- Róna-Tas Ákos 1991 A racionális döntések elmélete a szociológiában. *Replika*, 91 (4):41-49.
- Schulze, Gerhard 2000 (1992) Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. (Részlet az első fejezetből.) *Szociológiai Figyelő*, 15 (1-2):135-157.
- Sen, Amartya 1982 *Choice, welfare and measurement*. Basil Blackwell, Oxford.
- Simon, A. Herbert 1982 *Korlátozott racionalitás*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Thaler, H. Richard – Sunstein, R. Cass 2011 *Nudge – a pénzügyi válság után – Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról*. Manager Könyvkiadó, Budapest.
- Thaler, H. Richard 2016 *Rendbontók – A viselkedési közgazdaságtan térnyerése*. HVG Könyvek, Budapest.
- Tódor Imre 2019 *Az iskolaválasztás döntésmechanizmusai. Székelyföldi középiskolások szektorközi metszetben*. Doktori (PHD) értekezés, Debreceni Egyetem.
- Tódor Imre 2020 A racionális döntésméletek és az iskolai pályafutás. In Pusztai Gabriella szerk. *Nevelésszociológia. Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 39-54.
- Vicsek Lilla 2000 A racionális döntések szociológiai elmélete és kritikája. *Szociológiai Szemle*, 1:103-112.
- Weber, Max 1987 *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

